

skupině je soustředěna polévaná keramika, která se ve Vídni vyskytuje od 13. stol. Do dalších skupin byly zařazeny pokladničky, osvěcovadla (kahánky a svícný) a miniaturní nádoby sloužící jako dětské hračky a schránky na koření. Zvláštní skupinu tvoří kachle. Nejstarší – pohárového typu – jsou datovány do druhé pol. 13. a na počátek 14. stol. Poslední skupinou je importovaná keramika z jižního Německa, Maďarska, Čech a severomoravských Loštic. Katalog ukazuje na velmi úzký vztah mezi vídeňskou a jihomoravskou středověkou keramikou, který se projevuje jak importy (loštické poháry, kolkovaná keramika), tak především příbuzností v keramické hmotě i tvaru nádob.

Druhý díl katalogu pojednává o keramice novověké. Organizaci novověkého hrnčířství probírá v obsáhlém příspěvku G. Kohlprath. V 16. stol. došlo k oslabení moci měšťanstva a úpadku obchodu, který vedl ke zhoršení sociální i právní situace řemeslníků, tedy i hrnčířů. Zajímavý je exkurs pojednávající o útočných hrncích, jakýchsi předchůdcích ručních granátů, plněných hořlavinami, jichž si r. 1646 objednalo město Vídeň 500. Katalog zpracovaný týměž autorem je uveden velmi podrobnou terminologií nádob a jejich částí. Katalog je opět rozdělen do několika skupin z nichž prvou tvoří hrnčina zahrnující černé, pestré a bílé zboží. Jelikož o černém novověkém zboží bylo pojednáno již v rámci příspěvku A. Kiesse, začíná katalog pestrým zbožím zahrnujícím keramiku zdobenou barvami a olovnatými glazurami. Bílým zbožím rozumí autor výrobky porózního, často velmi světlého, střepu, které jsou kryty olovnatou a cínovou polevou – tedy fajánse. Vedle provenienčně neurčeného, nebo dolnorakouského zboží je zde zastoupen i turecký výrobek a západoslovenská majolika. Další skupinu představuje kamenina (Steinzeug) charakterizovaná různobarevným, ale ne bílým, střepem. Od konce 18. stol. je častá lužická kamenina z Mužakova (Muskau). V katalogu jsou zastoupeny i výrobky z Siegburgu, Raeren a Waldenburgu. Další skupina zahrnuje porcelán vídeňského, ojediněle i českého původu. Poslední skupinu tvoří kamenina s bílým střepem (Steingut) datovaná do doby kolem roku 1800 a na počátek 19. stol.

Katalog je vypraven kvalitními fotografiemi u vybraných kusů i barevnými. Na jeho velmi dobré úrovni nic nezmění ani některé drobné chyby vzniklé při konečném číslování katalogu (na str. 22 je třeba všechny odkazy na č. 195–201 opravit tak, že ve skutečnosti se vztahují na č. 193 až 199). Katalog středověké a novověké keramiky nalezené ve Vídni má i pro poznání jihomoravských nálezů velký význam. Velmi často tam totiž nacházíme výrobky podobné jihomoravským nálezům. Tato skutečnost vyplývá z geografické, přírodní a kulturní blízkosti dolnorakouského a jihomoravského území. Stále více se ukazuje, že studium keramiky na jižní Moravě a v Dolním Rakousku se musí stále konfrontovat a korigovat tak, aby bylo možné vypracovat co nejexaktnější chronologické horizonty přibližující jak ke keramickému tvaru, tak i úrovni zpracování keramické hmoty. Tomuto účelu vídeňský katalog jistě velmi dobře přispěje.

JOSEF UNGER

Jiří Pajer, **Hromadný nález ze začátku 17. století ve Strážnici. Ústav lidového umění Strážnice 1982, 158 str., 33 obr., 6 tab., XXII fotogr. tab., něm. resumé.**

V současné době se stále více dostává do popředí zájmu archeologie i výzkum objektů z novověku, hlavně pokud se jedná o výrobní objekty. Materiální kulturou převážně z mladších období 18. až 20. století, zejména z prostředí lidových vrstev a vesnice, se zabývá kromě dalších historických disciplín i etnografie. Etnografie používající svých specifických výzkumných metod získává obraz hmotné kultury 16.–17. století pouze torzovitě na základě písemných pramenů, ikonografie a ojediněle, většinou bez dalších souvislostí dochovaných, z nich vytržených a někdy i ne zcela typických dokladů hmotné kultury. Mnohdy se jedná i o technologicky a řemeslně i umělecky náročnější výrobky, zatímco běžná produkce zcela unikala pozornosti a naše znalosti o ni jsou více než mizivé. Na druhé straně zájem archeologů středověku většinou končil 15. stoletím a jen víceméně ojediněle překračoval rok 1500 a věnoval pozornost i 1. polovině 16. století, kdy se v našich středoevropských podmínkách středověk uzavírá (např. B. Nechvátal, V. Nekuda s K. Reichertovou atd.). Z takto pojatého předmětu studia, časového ohraničení i specifických metod archeologie středověku, etnografie i dalších oborů vyplynula nutnost úzké interdisciplinární spolupráce a vytvoření nové disciplíny, která by archeologickými metodami získávala, třídila, analyzovala i hodnotila hmotnou kulturu 16.–18. století, eventuálně i mladších období, přičemž by získané poznatky mohla využívat celá široká plejáda různých společenskovědních a historických oborů. Takto pojatý výzkum hmotné kultury novověkého období se již delší dobu rozvíjí například v USA, Kanadě, Velké Británii a dalších zemích, což dokumentuje například publikační řada britského sborníku *Postmedieval archaeology*. V našich moravských podmínkách první slibné náznaky výzkumů tohoto období znamenaly semináře a sborníky Technického muzea v Brně „Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami“. V poslední době se činnost slibně rozvíjí v rámci výzkumných úkolů Ústavu lidového umění ve Strážnici. Při Československé společnosti archeologické při ČSAV byla též založena odborná skupina pro archeologický výzkum postmedieválního období.

Rozsáhlou oblastí hmotné kultury 16.–18. století, k jejímuž studiu bude nutno přikročit, je keramika. A právě problematika hrncířské výroby 16. až počátku 17. století je obsahem práce J. Pajera, analyzující hromadný nálezkový materiál keramiky z počátku 17. století ve Strážnici. Kromě úvodu a závěrečné části je studie rozdělena do pěti kapitol. V první (s. 3–6) je podán popis nálezových okolností a terénní dokumentace nálezu na parcele domu čp. 483 v Panské ulici ve Strážnici. Zde byl v roce 1968 odkryt rozsáhlý objekt č. 124 a 124a obsahující množství nálezů. Nacházel se na konci hlubšího příkopu souvisejícího asi jako stoka s první městskou fortifikací zrušenou v polovině 16. století a přesunutou na předměstí. Tento příkop byl pak zaplněn vrstvami stavebních destrukcí a hrncířských výrobků. Autor popisuje jednotlivé vrstvy a nálezy v nich obsažené. Druhá kapitola (s. 7–36) představuje katalog nálezů. Celkem je v něm popsáno 722 položek, převážně keramiky, kamnářských výrobků, dále skla a předmětů kovových.

Ve III. kapitole se J. Pajer zabývá otázkou datování celého nálezu, sleduje jeho sociální prostředí a uvažuje o některých obecnějších metodických otázkách a hlediscích, které je nutno při studiu větších archeologicky získaných souborů novověké keramiky uplatnit. Vročení souboru nálezů z obj. č. 124 do druhého desetiletí 17. století ulhčují zbytky letopočtů na habánském fajánsovém džbánu a na dvou malovaných miskách. Několik nálezů z nejspodnější vrstvy je možno datovat již do období konce 16. století, podobně jako zlomky kachlů, u nichž můžeme mezi datem výroby a dobou uložení do země předpokládat v rámci provozu kamen časový úsek alespoň dvacet až třicet let. Datování habánské fajánse v obj. č. 124a je určeno letopočtem 1612 na jednom z exemplářů. Konfrontací s historickými událostmi dospěl autor k závěru, že počátek používání objektu č. 124 lze spojit s rokem 1605, kdy byla větší část města za vpádu Bočkajovců vypálena a kdy vyhořel i dům na parcele, na níž se objekt nacházel. Konec používání této odpadní skládky lze vročit do doby kolem roku 1620. Zkoumaná parcela byla dislokována v místech, kde stávaly domy nejbohatších měšťanů a řemeslníků. Stával zde i tzv. panský dům majitelů strážnického panství Žerotinů postavený ve 2. polovině 16. století a na samotné parcele dům Jakuba Vlacha původem z Itálie. Do souvislosti s prostředím bohatých měšťanů a panstva dává J. Pajer i nálezy fajánsí, vysoké zastoupení zdobené hrnciny a zoomorfních kachlů. S Janem Fridrichem ze Žerotína lze přímo spojit iniciály IFBZ na fajánsovém džbánu.

Uvedená část práce, zejména studium nálezového prostředí, stanovení majitelů městišť a srovnání těchto zjištění s poznatky získanými při analýze nálezu ukazuje, jak takto všestranně pojaté studium může přinést velice jemné chronologické závěry ne na století či půlstoletí, ale na pouhá desetiletí. Tyto závěry samozřejmě vyplývají ze specifických podmínek. Dále zde autor uvažuje o časovém rozsahu běžné hrnciny, typologické shodě umožňující nepřiliš vzdálené datování, rozbitelnosti nádob, která byla vzhledem ke značné křehkosti a tenkostěnnosti asi dost vysoká (dále během vývoje se tato vlastnost snižuje, střep je silnější a odolnější), stavu používanosti nádob na základě zakouření atd. J. Pajer uvažuje i nad dobou používání kuchyňské keramiky a na základě etnografických analogií dospívá k závěru, že obnova inventáře užitkového zboží v domácnostech se dala asi třikrát v průběhu jedné generace. Tato doba mohla rámcově odpovídat i časovému rozmezí používání studovaného objektu. Vzhledem k velkému množství zastoupených druhů měla skládka asi veřejný charakter a používalo ji více domácností. Z obecnějšího hlediska jsou pro datování souborů keramiky z raného novověku důležité především datované fragmenty, habánské fajánse, výrazně zdobená hrncina (u těchto druhů autor podotýká, že ve šlechtickém prostředí se používala i ke stolování a neměla čistě reprezentativní funkci, a tudíž dlouhou životnost), dále se mohou objevit i německé a rakouské fajánse, italská majolika a porýnské kameniny. Důležitá je i keramika datovaná mincemi. Takto spolehlivě datované nálezové celky lze pak na základě srovnání použít pro vročení méně výrazných souborů, zejména nezdobené běžné hrnciny.

Čtvrtá, nejrozsáhlejší kapitola (s. 44–94) je věnována rozboru nalezeného archeologického materiálu. Je to především hrncířské zboží, kde jsou typologicky zastoupeny talíře s rostlinným, geometricko-rostlinným a zoomorfním dekorem, který vychází z prvků pozdně renesanční ornamentiky, mísy ve čtyřech variantách opatřené často též ornamentálním dekorem, pánve, cedníky, pokličky, kahance, nálevky, hrnce, které tvořily více než polovinu počtu nálezů, džbány, poháry, květník, vázovité tvary, kulička a prejš. Autor si všímá jednotlivých skupin výrobků podle technologie výroby a dekoru, kde hledá příbuzné dílenské okruhy, dále tvarosloví, vzájemného poměru výskytu polévané, rezné a zakuřované keramiky, přehledu zastoupených typů u hrnciny a fajánse atd. Více pozornosti snad mělo být věnováno přesné definici některých typů a jejich variant, například rozdílu mezi talířem a mísami třetí varianty (talířovité mísy).

Část nálezového souboru představovalo kamnářské zboží. Zastoupeno bylo několik fragmentů nádobkovitých kachlů se čtvercovým ústím a hlavně kachle s reliéfní čelní plochou a příchytným žebrem. Ty navazují plynule na vývoj středověkých kamnářských výrobků. Za zásadní rozdíl od nich lze podle autora považovat námětovou stránku omezenou na geometricko-rostlinný, pouze geometrický a zoomorfní dekor. Redukuje se výskyt figurálních motivů, tak častý na středověké kamnářské produkci. Z morfologického hlediska se snižuje vyživovací komora a vytváří se příchytné žebro vysoké 5–7 cm. V celku nálezů z Panské ulice ve Strážnici vydělil J. Pajer dvě skupiny kachlů, a to s medailónovým zahloubením a mozaikové. U kachlů s medailónovým zahloubením čtvercového

nebo obdélníkovitého schématu je důležitá doba jejich výskytu, neboť se objevují již v 1. polovině 16. století, jejich hlavní rozvoj nastává během 2. poloviny a na počátku 17. století jejich používání ustává. Objevují se i v habánské produkci. Doklady publikované v recenzované práci by tedy měly podle J. Pajera představovat závěrečnou periodu jejich výskytu. Druhá velká skupina kachlů s geometricko-rostlinným dekorem nazývaná autorem mozaikové kachle, poněvadž teprve složením do větší plochy stěn kamen jejich dekor náležitě vynikl, se objevuje v průběhu 16. století, častěji ve 2. polovině, hlavní rozvoj nastává v 17. století a objevují se i v následujícími století 18. Počátek výskytu souvisí podle autora s pronikáním renesančních prvků a na Moravě i s habánskou kolonizací. V celku ze Strážnice, Panské ulice jsou zastoupeny základní řádkové a rohové exempláře, dále římsové a korunní kusy. V rámci výkladu o kachlích podává J. Pajer přehled procentuálního zastoupení jednotlivých typů, sleduje původ výrobků, který v 80 % sledává u domácích mistrů a ve 20 % u novokřtěnců. Tyto poznatky pak konfrontuje s písemnými prameny – artikulemi hrnčířského cechu ve Strážnici z roku 1610. V závěru je srovnán počet nalezených dokladů s početním zastoupením kachlů v kamnovém tělese a je zde rekonstruován vzhled kamen sestavených z mozaikových kachlů. Objekty č. 124 a 124a obsahovaly 9 kusů či zlomků fajánsových výrobků habánské proveniencce. Typologicky zde byly zastoupeny džbánky, holba, poklice a kalamář. Na základě letopočtu v dekorech jsou spolehlivě datovány do druhého desetiletí 17. století a všechny jsou jihomoravského původu. Na závěr kapitoly autor stručně popisuje a hodnotí i nálezy ostatního inventáře, zejména skla, předmětů ze železa, olova a mědi (nože, pilky, břitva, přezka, nákončí, kování pouzdra, jehlice, kování truhly, různá stavební kování, vážky, pípa, knižní spona, rukojeť nože) i kamene (brousek).

Důležitou součástí práce představuje poslední pátá kapitola (s. 95–109), nazvaná „Místní produkce a dovoz“, v níž autor sleduje otázky proveniencce nalezené keramiky. 85 % výrobků bylo domácího původu, zbytek z dovozu. Zajímavé výsledky přineslo však sledování původu u jednotlivých druhů nádob. Například u hrnců je domácího původu 96,4 % dokladů, u pánví 87 %, u kachlů 95,7 % a u mís – pekáčů dokonce celých 100 %. Na druhé straně u džbánů jen 43,7 % a u mís 55,9 %. Talíře byly všechny z dovozu. Autor dále podává specifické znaky místní výroby, popisuje několik skupin charakteristických výrobků cizí proveniencce včetně habánských a sleduje archivní doklady o hrnčířích ve Strážnici na konci 16. a počátku 17. století. Předpokládá společnou výrobu zakuřovaného a rezného i polévaného zboží a právě v období přelomu 16. a 17. století mělo docházet k diferenciaci a specializaci dílen na výrobu polévané a nepolévané keramiky. Studium hrnčířské výroby ve Strážnici naznačuje i možnost sledování některých obecnějších problémů a otázek. Například z něj J. Pajer vyvozuje, že právě v 15. století lze hledat počátky Strážnice jako důležitého střediska řemeslné výroby v širším regionu. Tento proces však patrně souvisí s některými obecnějšími trendy, zejména rozvojem místního trhu panství, vazbou a zapojením do dálkového obchodu a bude nutno jej dále podrobně analyzovat.

Zásadní otázku představuje podle autora vzájemné postavení habánské a domácí hrnčířské produkce. Nelze předpokládat působení domácí produkce na habány, ale vedle vlivů všeobecně evropských se zdá, že některá významná jihomoravská výrobní střediska, jako například Podivín, se nacházejí v blízkém dosahu působnosti habánů. Oba proudy, jak habánský, tak i evropský, pak ovlivňovaly hrnčířskou výrobu na jižní Moravě. Dále se v páté kapitole J. Pajer zamýšlí nad problematikou regionální diferenciacce keramické produkce, která musela vycházet již z produkčních center a oblastí vrcholného středověku, určením hranice mezi středověkou a novověkou hrnčířinou a metodickými úvahami o jejím co nejpřesnějším stanovení. Tato problematika není dosud v moravském archeologickém a etnografickém bádání podrobně objasněna a propracována. Dosud sporadické poznatky a zjištění naznačují, že k pronikání nových prvků dochází ve 2. polovině 16. století, ale naopak výtvarné a morfologické principy středověké hrnčířiny doznívají až do poloviny 17. století. Tyto procesy jsou však závislé i na sociálním prostředí a širších hospodářských souvislostech. K závažným poznatkům patří zjištění, že zpracovaný nález pochází z prostředí šlechty a bohatších měšťanů a že v době jeho uložení mezi léty 1605–1620 se na keramice v tomto prostředí středověké tradice projevují jen okrajově a zcela zde již převládly prvky nového vývoje. Vzhledem k nedostatku dalších srovnatelných celků zůstává otázkou, jak vypadala situace v jiných regionech, velkých městech, prostředí vysoké šlechty a duchovenstva a na druhé straně ve vysloveně lidovém prostředí, ať již městské chudiny, ale hlavně venkovského zemědělského obyvatelstva, navíc třeba v chudých odlehlých oblastech.

V závěru práce (s. 110–111) autor znovu hodnotí a shrnuje získané poznatky. K práci je připojen rozsáhlý poznámkový aparát (s. 112–126), seznam literatury (s. 127–130), německé resumé (s. 131–136), bohatá fotografická dokumentace nálezů (s. 137–158, XXII tab.) a kvalitní kreslená obrazová dokumentace v textu. Práce J. Pajera je vedle monografie V. Scheuflera a některých dílčích studií první rozsáhlejší moderně pojatou prací o problematice novověké keramiky na Moravě v celé její šíři, tedy nikoliv pouze fajánsů a výrazně zdobených hrnčířských a kamnářských výrobků, ale i běžné kuchyňské keramiky. Přináší nejen publikaci dosud málo známého materiálu z počátku 17. století, ale především řadu podnětných myšlenek, cenné poznámky k metodice studia, příklady postupů, jichž bude nutno ve větší míře využít i při studiu středověké keramiky a ukazuje ta místa a problémy, které bude nutno v budoucnosti řešit. Svými obecnými závěry, zejména k sociálním

a hospodářským dějinám, je práce J. Pajera cenná nejen pro archeology a etnografy, ale i pro historiky zabývající se problematikou tohoto období, umělecké historiky i badatele v oblasti dějin výroby a techniky. Lze si jen přát, aby další podobné práce tohoto druhu následovaly.

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Włodzimierz Kwaśniewicz, 1000 słów o broni białej i uzbrojeniu ochronnym, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej Warszawa 1981, 247 str.

Při studiu středověké materiální kultury se často setkáváme s atraktivní skupinou militárií – předmětů bojovného charakteru, zbraní, výbavy bojovníků, příslušenství koně atd. V naší odborné literatuře chybí dostatek moderních prací zabývajících se touto tematikou. Tuto mezeru poněkud vyplňuje polská odborná literatura, která tradičně přináší řadu speciálních studií i souhrnných a populárně pojatých prací zaměřených na tuto problematiku. Stačí jmenovat například středisko specializované na studium středověkých militárií v Lodži vedené prof. A. Nadołskim nebo poslední rozsáhlou práci Z. Żygulského. Kladem těchto prací je, že přinášejí a zprostředkovávají i nejnovější poznatky ve světovém měřítku, ať už se jedná o západoevropskou literaturu, východní Evropu nebo Orient.

K tomuto druhu publikací náleží i práce slovníkového charakteru z pera W. Kwaśniewiczze. Přináší okolo 1 000 hesel, z toho kolem 500 hlavních, z oblasti tzv. chladných zbraní (meče, šavle, tesáky, kopí, oštěp, luk, kuše, sekera, halapartna atd.) a ochranné výstroje bojovníka. Tyto artefakty jsou sledovány z hlediska historického vývoje od pravěkého období až do současnosti, přičemž hlavní zřetel je kladen na evropský kulturní okruh, avšak okrajově jsou zde zahrnuty i jiné oblasti (Indie, Čína, Japonsko, atd.). Práce se skládá z vlastní slovníkové části (s. 9–230), kde je brán zřetel na původ jednotlivých druhů a typů výzbroje, vývoj, konstrukci a funkci chladných zbraní včetně střelných a ochranné výstroje. Zeela je pominuta problematika palných zbraní. Na závěr je připojen index nejznámějších evropských zbrojířů i několika dalších výrobců zbraní například ze Zakavkazska, časově omezený 14.–19. stoletím s hlavním důrazem na století 16.–17. (s. 231–235), soupis nejznámějších polských i světových sbírek militárií (s. 236–241) a obsáhlá bibliografická příloha (s. 242–247), která přináší výhěr nejdůležitější literatury polské i světové.

Na publikaci je cenná zejména bohatá obrazová dokumentace, typologické tabulky znázorňující vývoj například halapartny nebo přílby v širokých časových úsecích, ujednocení terminologie, velmi instruktivní ilustrace s popisem a přesnou terminologií jednotlivých částí zbraní i ochranné zbroje atd. Celý obsah je též dobře vyvážen a najdeme zde doklady z 13.–14. století i z nejmladšího období, jako například přílby z 1. a 2. světové války nebo polskou důstojnickou šavli vzor 1976. Hlavní těžiště materiálu, který je v práci prezentován, však spočívá v materiálu 16.–17. století. Publikace bude jistě dobrou pomůckou pro rychlou orientaci v problematice militárií pro široký okruh odborníků různých vědních oborů, muzejních pracovníků i zájemců z řad širší veřejnosti.

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Miroslav Polívka, Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce. Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd, ročník 92, sešit 1, Academia Praha 1982, 68 str., něm. resumé.

V poslední době můžeme sledovat v naší historiografii renesanci zájmu o husitské období, a to v širším kontextu o jeho počátky, kořeny, z nichž vycházelo, i o samotnou hmotnou kulturu. K rozvoji bádání jistě přispěly i husitologická symposia a XI. celostátní konference k problematice historické archeologie, konané v Táboře, a sborníky příspěvků z těchto akcí (Sborník Muzea husitského revolučního hnutí Husitský Tábor 2, 1979; 4, 1981; Archaeologia historica 5, 1980). Je potěšitelné, že stranou zájmu řady badatelů, z nichž jmenujme alespoň J. Válku a F. Hoffmanna, nezůstává ani moravská problematika.

V těchto souvislostech je nutno pohlížet i na práci M. Polívky, kde je kromě zhodnocení úlohy Mikuláše z Husi věnována velká pozornost obecnějším otázkám úlohy nižší šlechty v českých zemích, jejímu sociálnímu a hospodářskému postavení a diferenciaci v rámci doby Karla IV. a Václava IV.

Hodnocena je i politická úloha nižší šlechty v předhusitském a husitském období. Těmito závěry je práce důležitá i pro moravskou problematiku a archeologii středověku.

Práce je kromě krátkého úvodu (str. 3–4) a závěrečného shrnutí (str. 63–64) rozdělena do dvou částí. V první, kterou z hlediska obecnějších otázek sociálních a hospodářských dějin lze považovat za nejdůležitější, je rozebráno i postavení nižší šlechty v předhusitském období (str. 5–29). První oddíl této části obsahuje charakteristiku doby vlády Václava IV. s hlavními trendy vývoje, postupným vyhocením rozporů společnosti v oblasti sociální, ekonomické a ideologické až po vyvrcholení revolučního řešení v roce 1419. Autor zde správně poukazuje na zhoršování ekonomické situace země České koruny, dané zahraničními hospodářskými faktory, převahou spotřeby nad vývozem, což bylo kompenzováno importem českého stříbra, a hospodářskou stagnací za Václavovy vlády, která výrazně ovlivnila vyhocení společenských a mocenskopolitických konfliktů na konci 14. a počátku 15. století. Toto dědictví vlády Karla IV., zhoršované mezinárodně politickou situací, změnou poměru sil v zemi, narušením vztahu mezi panovníkem a církevní hierarchií pokoušející se o samostatné vystupování, rozpory mezi panovníkem a vyšší šlechtou, šlechtou a městy, ve městech samotných, faktem, že Karel IV. připustil svými závělemi (1376, 1377) rozdělení vladařské moci mezi přímé a nepřímé potomky, i samotnou osobností Václava IV., který se panovnickými schopnostmi nevyrovnal svému otci, vytvářelo předpoklady pro konfliktní situaci.

Těžiště první části spočívá bezesporu v druhém a třetím oddílu, v němž je rozebráno sociální a hospodářské postavení nižší šlechty v Českých zemích na konci 14. a počátku 15. století. Po stručné charakteristice geneze světské šlechty a předpokladů její diferenciaci je pozornost věnována především rozdílu mezi nižší a vyšší šlechtou, jak se projevují v sociální a ekonomické oblasti, terminologii, v dobových pramenech a charakteristice celé skupiny. Autor přebírá odhad J. V. Šimáka, že v Čechách a na Moravě žilo na 3 000 rodů nižších feudálů, z čehož pro Moravu se tento počet pohyboval kolem 1 000. Tento počet je reálný. V práci V. Nekudy a J. Ungera, Hrádky a tvrže na Moravě, Brno 1981 je registrováno 786 lokalit zmiňovaných jako tvrž v písemných pramenech nebo doložených materiálními pozůstatky v terénu. Vzhledem k tomu, že další opevněná sídla nižší šlechty mohla, ale i nemusela být tam, kde se v pramenech uvádí predikát (ty Nekudova a Ungerova práce neregistruje) a malá část nižší šlechty sídlila na hradech, jako například Sokolové z Lamberka, a docházelo k dělení majetků i sídel, mohl být celkový počet sídel nižší šlechty na Moravě o čtvrtinu až třetinu vyšší, než je počet registrovaných lokalit.

Podle zdrojů obživy rozlišuje autor čtyři kategorie nižší šlechty – rodiny držící statky a odkázané na výnos feudální renty, rodiny pobírající rentu, ale vylepšující svou existenci službami, rodiny se zanedbatelnou pozemkovou držbou hledající obživu ve službách a rodiny bez pozemkové držby odkázané výhradně na obživu ze služby. Tyto závěry jsou důležité i pro archeologii středověku, poněvadž naznačují i poměr této společenské vrstvy k sídlům, což nemusela být vždy tvrž. Někdy se mohlo jednat o pouhý dvůr a část vesnice. Průměrnou rozlohu zboží drobné šlechty odhaduje autor v předhusitském období na 1–3 lány s 3–5 poddanými rodinami a u celých vesnic maximálně na 10 lánů. Feudální renta byla vybírána především v penězích, ale u drobných statků měla větší úlohu i robota a naturální dávky. Míra využívání peněžní renty závisela i na dalších faktorech (napojení na místní trh, bonita půdy atd.). Autor se na základě druhé provolací knihy desk dvorských z let 1395–1410 pokusil vysledovat i určité procentuální skupiny podle velikosti renty. 56,8 % nižších šlechticů mělo příjem 2–10 kop grošů, 18,6 % od 11 do 30 kop, 21,2 % drželo majetek vynášející 2 a méně kopy a pouze 3,4 % mělo majetek přinášející více než 30 kop ročně. Nejchudší vrstva nižší šlechty s příjmy pod 2 kopy ročně žila tedy podle autorových srovnání stejně uboze jako jejich poddaní, a teprve třetí a čtvrtá skupina s příjmy nad 10 kop patřila mezi zámožnější. Zde se setkáváme i s nápadnou diferenciací, zemanu věnujícími se úvěrovým obchodům, službě u vyšší šlechty, duchovenstva i samotnými oblíbenci krále Václava IV.

V akumulaci pozemkové držby představovalo vážnou překážku zejména dělení statků a jejich vykupování vyšší šlechtou, duchovenstvem i měšťany. Pro velkou část nižší šlechty byla tedy existenční nutností služba, a to především vojenského charakteru. Lze ji rozlišit na službu vyplývající z manských závazků a službu založenou na námezdním principu. Na Moravě to byly především manské systémy na panstvích olomouckého biskupa, nejvyššího maršálka a markrabat i dalších feudálů. Vojenské konflikty na konci 14. a počátku 15. století zřejmě přispěly k profesionálnímu vyhranění vojenských služeb. Mimo ně mohli zemané působit ve státním správním aparátu, na panském i církevním velkostatku atd. Zemská správa a krajské úřady byly však až na několik funkcí vyhrazeny příslušníkům panského stavu. Za panování Václava IV. se však zemanům otvíraly možnosti právě u královského dvora. Autor konstatuje, že tato skupina králových oblíbenců byla omezena co do počtu a pro celou hospodářskou situaci nižší šlechty nebyla typická. Početnější skupina zemanů obsazovala nižší funkce, za jejichž výkon pobírali platy. Je možno odhadnout, že v královských službách se jen v Praze pohybovalo nejméně šedesát nižších šlechticů. Další můžeme předpokládat i na královských hradech, ve službě pražského arcibiskupa, vyšehradského probošta, špičky panstva atd. M. Polívka předpokládá, že ve službách všeho druhu včetně vojenských mohla v Čechách působit snad celá třetina dospělých mužských členů zemanských rodin. Zdůrazňují, že na Moravě byla situace vzhledem k tomu, že zde nebylo sídlo panovníka ani nejvyšších státních a cír-

kevních úřadů, asi odlišná, což ukazuje i zvýšený počet nižších šlechticů zapojených do manských systémů. Za otevřenou považuje M. Polívka otázku pauperizace nižší šlechty. Dochází sice ke zhoršování hospodářské situace zemanů, nejsou však doklady o tom, že by se tato situace odrazila v radikalizaci celé společenské části či její většiny.

Závěrečný oddíl prvé kapitoly je věnován rozboru mezi politické aktivity nižší šlechty před husitskou revolucí. Tato aktivita byla limitována ekonomickou situací a vnitřní nesourodostí nižší šlechty, což až do husitské revoluce determinovalo možnosti prosazení vlastního programu s konkrétními politickými cíli. Vzestup některých zemanů byl jejich individuální záležitostí. Omezený politický vliv vidíme zejména při obsazování úřadů panských a krajských. Před rokem 1419 nebylo možno s nižší šlechtou počítat jako s politickým partnerem panstva a vysokého kléru. Přesto postavení některých jedinců na dvoře Václava IV. mělo nesporný vliv na emancipaci celé nižší šlechty a v konfliktech s vyšší šlechtou i duchovenstvem se skrývaly zárodky jejího politického formování, které se plně projevilo v období husitské revoluce.

Druhá kapitola (s. 40–64) je věnována životu a dílu samotného Mikuláše z Husí, jehož osudy jsou zařazeny do širšího rámce událostí i ideologického kvasu posledních let před výbuchem revoluce i prvních revolučních let. Je rozdělena na pět částí. Prvý oddíl je věnován osudům Mikuláše z Husí, původně z Pístného, snad původem z oblasti západně od Prahy, do roku 1415. Autor popisuje na základě dochovaného pramenného materiálu cílevědomý vzestup příslušníka nižší šlechty až do kritických let před husitskou revolucí. Druhý oddíl obsahuje analýzu vztahu šlechty k husitské ideologii do roku 1415 a třetí je věnován vyvoji revoluční situace v Čechách v letech 1415–1419. Jak došlo k přerodu Mikuláše z Husí v čelního představitele radikálního proudu husitství, leží v oblasti více či méně přesvědčivých domněnek, a asi těžko průběh událostí i pohnutky, jež k tomu vedly, někdy objasníme. Na základě analýzy celkové situace vyslovuje autor hypotézu, že v postoji Mikuláše z Husí a dalších příslušníků nižší šlechty se odrážejí hlubší problémy této vrstvy, ať již ekonomické a společenské, nebo i politické. V posledních dvou oddílech autor podává obraz Mikuláše z Husí od pražské defenestrace 30. července 1419 do vzniku Tábora a jeho činnost jako jednoho ze čtyř tábořských hejtmanů, včetně širšího dosazení do kontextu politických a vojenských událostí prvních let revoluce i otázek ideologických.

V závěru (s. 63–64) autor shrnuje získané poznatky i některé nové pohledy na život a postoje Mikuláše z Husí. Polívková práce je v naší historiografii prvním moderně pojatým rozsáhlejším zpracováním života jednoho z předních vůdců radikálního křídla husitské revoluce, který se zasloužil zejména o zajištění vnitřního vývoje Tábora, a politickým rozhledem, v němž, jak autor říká, „reálným odhadem možností revolučních sil i jejich determinace i domýšlením politických souvislostí revoluce přerostl Mikuláš z Husí své současníky“. Kladem studie je i zasazení života a díla Mikuláše z Husí do širších souvislostí politického, ekonomického a sociálního vývoje konce 14. až 1. čtvrtiny 15. století, zejména s ohledem na nižší šlechtu. Jak již jsme jednou zdůraznili, právě tato analýza vývoje nižší šlechty v předhusitském období je velmi přínosná i pro archeologii středověku.

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Mesterházy Károly, Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglalò magyarságnál. Budapest 1980, 177 strán, 1 mapa v texte, 11 čiernobielych tabuliek.

Práca je rozdelená do piatich kapitol. V prvej autor opisuje historické údaje, geografickú situáciu a spôsob života starých Maďarov v čase „zabratia vlasti“. V druhej kapitole sa autor venuje otázkam a problematike týkajúcej sa maďarských kmeňov, v tretej kapitole rodom a rodovej spoločnosti, štvrtá kapitola je venovaná rodine a jej štruktúre. Posledná piata kapitola je venovaná otázkam vzniku a existencie triednej spoločnosti u starých Maďarov. K. Mesterházy nadväzuje tak na predchádzajúce práce bádateľov J. Hampla, Gy. Göorffyho, Gy. Lászlóa, I. Dienesu.

Pri práci využíva najnovšie poznatky archeologického výskumu sídlisk a pohrebísk, ako i poznatky iných vedných disciplín. Hneď na úvod treba podotknúť, že práca K. Mesterházyho o staromaďarskej spoločnosti je postavená na novom prístupe k zamestnanosti starých Maďarov v dobe príchodu do vlasti. Snaží sa dokázať, že maďarská spoločnosť už pred príchodom do Karpatskej kotliny sa popri extenzívnom chove dobytka zaoberala i vyspelým poľnohospodárstvom, ktoré bolo prevládajúce, a preto nemožno starých Maďarov považovať za nomádov či polonomádov. Autorovi je známy ten fakt, že pri vzniku uhorského štátu bolo rozhodujúce vyspelé poľnohospodárstvo. V celej práci sa snaží dokázať vznik štátu a feudálnych vzťahov v Uhorsku samovývinom maďarského etnika bez nadviazania na hospodársko-sociálne výdobytky spoločnosti, ktorá žila v Podunajsku pred príchodom starých Maďarov t. j. Slovanov. Tieto poznatky sa snaží preukázať na veľkosti a hustote osídlenia – sídlisk a pohrebísk. Charakterizuje sídliská a pohrebiská z 10.–11. stor. pričom